

07. Bir Diliçi Çeviri Örneği Olarak Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı Nüshası¹

Serpil ERSÖZ²

APA: Ersöz, S. (2024). Bir Diliçi Çeviri Örneği Olarak Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı Nüshası. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (43), 138-152. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.14540509>

Öz

Atebetü'l-Hakayık, Edip Ahmet Yükneki tarafından 13. yüzyılın ilk yarısında Kaşgar dili ile yazılmış bir ahlak kitabıdır. Bugün bilinen dört nüshası vardır: Hollanda, Semerkant, Ayasofya ve Topkapı. Arap harfleriyle kaleme alınan Hollanda nüshası 1396/1397 yılında hazırlanmıştır. Semerkant nüshası, Uygur harfleriyle 1444 yılında oluşturulmuştur. Ayasofya nüshası, 1480 yılında hem Arap hem de Uygur harfleriyle, ilki ikincisinin satır altı izahı şeklinde düzenlenmiştir. Arap harfleriyle yazılan Topkapı nüshası ise tahminen 1451-1481 yılları arasında yazılmıştır. Makale, bunlar arasından yalnızca Topkapı nüshası üzerine odaklanmaktadır. Çünkü kaynak metinden seçilen bazı kelimelerin satır altında Türkçe ve Farsça çevirileri yapılmıştır. Türklerde çeviri faaliyetleri yazıtların tarihi kadar eskidir. Özellikle Eski Uygur Türkçesi döneminden beri Türklerdeki çeviri faaliyetleri açık bir şekilde takip edilebilmektedir. Ardından gelen Karahanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi dönemlerinde de çeviri faaliyetleri kesintisiz olarak devam etmiştir. Bunlar, diller arasında olduğu kadar diliçinde de yapılmıştır. Bu makalede, önce kısaca çeviribilim ve Türkçedeki çeviri faaliyetleri hakkında bilgi verildikten sonra Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshasının Türkçedeki bir diliçi çeviri örneği olarak değerlendirilebileceği üzerinde durulmaktadır. Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshasındaki satır altı çevirilerin bir kısmı diliçi, bir kısmı da diller arasında yapılmış gibi görüntü sunmaktadır. Diliçi çeviriler, Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine doğrudur. Diller arası çeviriler ise Türkçeden Farsçaya doğru yapılmıştır. Makale kapsamında diller arası bir çeviri gibi duran bu Farsça çevirilerin de aslında diliçi bir çeviri örneği olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Çünkü hedef kitle Türklerdir ve o dönemin kültürel yapısında Türkler arasında Farsça popüler veya prestijli bir dildir.

Anahtar kelimeler: Atebetü'l-Hakayık, Çeviribilim, Diliçi çeviri, Topkapı nüshası

¹ **Beyan (Tez):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

FİNANSMAN: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: % 10

Etik Şikâyeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 19.09.2024-**Kabul Tarihi:** 20.12.2024-**Yayın Tarihi:** 21.12.2024; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.14540509>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Assoc. Prof., Manisa Celal Bayar University, Faculty of Humanities and Social Science, Turkish Language and Literature (Manisa, Türkiye), **eposta:** serpilersoz@yahoo.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-9700-3747>, **ROR ID:** <https://ror.org/053f2w588>, **ISNI:** 0000 0004 0595 6052, **Crossreff Funder ID:** 100019679

The Topkapı Manuscript of Atebetü'l-Hakayık as an Example of Intralingual Translation³

Abstract

Atebetü'l-Hakayık is a book of ethics written by Edip Ahmet Yükneki in the first half of the 13th century in the Kashgar language. Today, four known copies exist: the Holland, Samarkand, Ayasofya, and Topkapı manuscripts. The Holland manuscript, written in Arabic script, was prepared in 1396/1397. The Samarkand manuscript was written in Uyghur script in 1444. The Ayasofya manuscript, dated to 1480, was written in both Arabic and Uyghur scripts, with the first in Arabic and the second serving as an interlinear explanation. The Topkapı manuscript, written in Arabic script, is estimated to have been written between 1451 and 1481. This article focuses solely on the Topkapı manuscript, as it contains some selected words from the source text with Turkish and Persian translations provided under the lines. Translation activities among Turks are as old as the history of inscriptions. Particularly since the Old Uyghur Turkish period, translation activities among Turks can be clearly followed. These activities continued uninterrupted during the Karakhanid Turkish, Old Anatolian Turkish, and Ottoman Turkish periods. Both interlingual and intralingual translations were conducted. In this article, brief information is first provided on translation studies and translation activities in Turkish. It is then emphasized that the Topkapı manuscript of *Atebetü'l-Hakayık* can be considered an example of an intralingual translation in Turkish. Some of the interlinear translations in the Topkapı manuscript of *Atebetü'l-Hakayık* give the impression of being both intralingual and interlingual. The intralingual translations are from Eastern Turkish to Western Turkish, while the interlingual translations are from Turkish to Persian. Within the scope of this article, it is also argued that these Persian translations, which appear to be interlingual, should actually be considered an example of intralingual translation. This is because the target audience was the Turks, and within the cultural context of that period, Persian was a popular or prestigious language among the Turks.

Keywords: Atebetü'l-Hakayık, translation studies, intralingual translation, Topkapı manuscript

³ **Statement (Thesis):** This article is part of the master's thesis titled "Turkish Sign Language Media Translation: Aspects of Discourse Ambiguity Observed in Spatial Referencing". It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Turnitin, Rate: %10

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 19.09.2024-Acceptance Date: 20.12.2024-Publication Date: 21.12.2024; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.14540509>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Atebetü'l-Hakayık, Türk dilinin 11-13. yüzyıllarını kapsayan Karahanlı Türkçesi dönemine ait manzum bir eserdir. Edip Ahmet Yüknêkî tarafından 13. yüzyılın ilk yarısında Kaşgar dili ile yazıldığı tahmin edilmektedir. (Arat, 1992, s. 3-6). Eser, insanların terbiyesi için hazırlanmış bir ahlak kitabıdır. Yazar, kendi fikirlerinden çok, zaten bilinen esasları güzel bir Türkçeye ifade etmekle yetinmiştir (Arat, 1992, s.8).

Atebetü'l-Hakayık'ın bugün bilinen nüshaları şunlardır:

a. Hollanda Nüshası: 1396-1397 yılında hazırlanan nüshanın, müstensihisi ve istinsah yeri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır (Çakmak, 2019, s.37-38). Arap harfleriyle yazılmıştır.

b. Semerkant Nüshası: Uygur harfleriyle yazılan bu nüsha, 1444 yılında Zeynelabidin adlı bir hattat tarafından Semerkant'ta kaleme alınmıştır (Arat, 1992, s.23).

c. Ayasofya Nüshası: Bu nüsha hem Eski Uygur hem Arap harfleriyle yazılmıştır. Siyah renkli Uygur harfleriyle yazılan satırın altına aynı metnin kırmızı renkli Arap harfleriyle yazılması şeklinde düzenlenmiştir. Abdurrezzak Bahşı tarafından 1480 yılında hazırlanmıştır. Arat'a göre, Bahşı bu nüshayı düzenlerken Semerkant nüshasından ve muhtemelen başka bir nüshadan daha faydalanmıştır (Arat, 1992, s.27).

d. Topkapı Nüshası: Kim tarafından, nerede ve ne zaman yazıldığına dair kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak bu nüshanın içinde bulunduğu mecmuadaki II. Bayezid mühründen dolayı, nüshanın II. Bayezid (1481-1512) veya II. Mehmed (1451-1481) devrine ait olduğu düşünülmektedir (Arat, 1992, s.30-32). Bu dönem, Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemidir. Arat'a göre, bu nüshanın yazarı, hem Ayasofya hem de Semerkant nüshalarından faydalanarak bu nüshayı hazırlamıştır (Arat, 1992, s.31). Siyah renkte yazılan ana metindeki (=kaynak metin) bazı kelimelerin altında kırmızı renkte açıklama veya notlar şeklinde yazılar (=hedef metin) bulunmaktadır. Makale, işte bu notlar üzerine kurulmuştur.

Çeviri ve Türkçe

Çevirinin tarihi insanlığın tarihi kadar eskidir. Bu durum, genellikle savaş, ticaret, göç ve din gibi sebeplerle iletişim kurma ihtiyacından kaynaklanmıştır. Bundan 4.500 yıl önce yapılan iki dilli anlaşmalar ve alınan kararlar, ilk çeviri belgeler olarak kabul edilmektedir. Tarihteki ilk sistemli çalışmalar ise Antik Roma ve Yunan'a kadar gider (Yücel, 2020, s.29-32).

Antik Çağda başlayan ilk çeviriler, özellikle dinî metinlerde *sözcüğü sözcüğüne* tekniğiyle yapılmıştır. Kaynak metindeki sözcüklerin altına karşılıklarını yazarak yapılan bu çeviriler, her milletin çeviri faaliyetlerine başladığı dönemde kullandığı bir uygulamadır. Kaynak metnin üstünlüğünü ve ona duyulan hayranlığı gösteren bu yaklaşım, Antik Çağda çok yaygındır. Satır altı çeviri tekniğiyle akraba olan bu uygulama Fransızcaya ve Almancaya yapılan ilk İncil çevirilerinde de kullanılmıştır (Kızıltan, 2020, s.74-75).

Çevirinin, Türkler için de en az ilk Türk yazıtları kadar eski olduğu tahmin edilmektedir. Köktürkler zamanında Burkan dinini benimseyen Tapar Kağan (572-581), ülkede bir Burkan manastırı yaptırmıştır. Tapar Kağan'ın Burkancılığın kutsal kitaplarından biri olan Nirvana Sutra'yı 575 yılında Türkçeye çevirttiği söylenir. Bugün elde olmayan bu eser, Türk tarihindeki ilk tercüme olarak gösterilmektedir (Ercilasun, 2004, s.85; Barutçu Özönder, 2002, s.484). Ancak Türkçeye yapılmış böyle bir tercümenin

gerçekten olup olmadığı konusunda şüpheler de bulunmaktadır (Yıldırım, 2016).

Uygurlar dönemindeki çeviri faaliyetleri ise daha açık bir şekilde takip edilebilmektedir. İzlenebilen ilk çeviriler 8. yüzyıla aittir (Tekin, 2008, s.102). Özellikle Burkancılık metinleri başta olmak üzere din, tıp ve edebiyat gibi alanlarda Çince, Sanskritçe, Toharca, Hintçe gibi dillerden yoğun bir şekilde çeviriler yapıldığı bilinmektedir (Caferoğlu, 1958, s.150-151; Sarıtaş, 2011). Bu faaliyetler sonucunda Uygurlarda büyük bir tercüme edebiyatı oluşmuştur (Tekin, 1971, s. 60). Tarım bölgesindeki Uygur Türkleri ilk kez Sanskritçe ve Toharcadan çeviriler yapmışlardır. Ancak bunlar düzenli ve bütün bir çeviri özelliği göstermez. Sanskritçe-Uygurca Budizme ait kitap parçalarında önce Sanskritçe bir cümle vardır ve ardından Uygurca çevirisi gelir. Ancak üçer beşer yapraklar hâlinde bulunan bu parçalardaki metin *Sanskritçe cümle-Uygurca cümle, Sanskritçe cümle -Uygurca cümle ...* şeklinde aynı satırda bir örüntüyle devam eder. Diğer kitap parçaları da Toharca-Uygurca Mani dinine ait ilahi parçalarından oluşur. Bunlar da diğeri gibi, ancak bu kez *Toharca cümle -Uygurca cümle, Toharca cümle -Uygurca cümle ...* şeklinde devam eder. Gabain'e göre bu metin, 10. yüzyılın başlarında istinsah edilmiştir (Tekin, 2008, s.101). Buradaki çeviri uygulamasının aynı satırda art arda dizilerek yapılmış olması dikkati çeker (Tekin, 1997, s.60). Tekin, bunlar için "bu metinlere belki de bu manada tercüme demek bile doğru değildir" diyerek, söz konusu parçaları gerçek bir çeviri olarak nitelendirmez. Ancak aslında bir *kaynak metin*, bir *hedef metin* ve bir *çeviri eylemi* olması dolayısıyla onların *çeviri* olarak nitelendirilmesi gerekmektedir. Bu çeviri yöntemi yalnızca yukarıda anılan iki örnekle temsil edilmektedir. Bunun dışında Uygurca çevirilerin büyük bir kısmının kaynak metinden fiziksel olarak ayrı bir eser oluşturacak şekilde tercüme edildiğini, hatta kimi zaman kaynak metinden daha hacimli eserlerin oluşturulduğunu da belirtelim.

Karahanlılar dönemine gelindiğinde ise, yeni bir din ve buna bağlı olarak da yeni bir alfabenin varlığı söz konusudur. Yeni din, ardından yeni dinî çevirileri yani Kuran çevirilerini de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Türkçe ilk Kuran çevirisi olarak anılan eser TİEM 73'ün 1333/1334 yılında istinsah edildiği tahmin edilir (Kök, 2017, s.195). TİEM 73'ün ilmî olarak keşfinden önce ilk Kuran tercümesinin Rylands nüshası olduğu düşünülüyordu (Ata, 2004). İslamiyetle birlikte çeviri eserlerin odağına yerleşen Kuran üzerine, Türkçede bunlardan başka pek çok çeviri daha yapılmıştır (İnan, 1961; Kök, 2004, s.XV-XIX; Ünlü, 2007; Kök, 2017). Bu tercümelemlerde genellikle satır altı çeviri yöntemi veya hikâyelerle genişletilmiş tefsir yöntemi kullanılmıştır (Kara, 1993, s.25).

Kuran tercümelemleri Harezmi-Kıpçak Türkçesi döneminde de devam eder (Argunşah, 2019). Bu tür tercümelemler yanında bu dönemde Araplara Türkçeyi öğretmek için yazılan Mukaddimetü'l-Edeb de satır altı çeviri yöntemiyle hazırlanmıştır (Yüce, 1993). Arapçadan Farsçaya ve daha sonra da 1310 yılında Rabguzî tarafından Türkçeye çevirilmiş Kısasü'l-Enbiya ise yukarıdakilerden farklı olarak bir satır altı tercüme değil, uyarlamadır (Ercilasun, 2004, s. 375). Bu sahada çevrilen ilk din dışı eser ise Kutb'un Hüsrev ü Şîrî'nidir. Nizâmî'nin 5700 beyitlik eseri, bu çeviride 4370 beyit olacak şekilde kısaltılmıştır (Ercilasun 2004, s. 377). Hilyetü'l-Lisân ve Hulbetü'l-Beyân adlı eser, bir sözlük olması bakımından yukarıdakilerden farklılaşır. 14. yüzyılda yazılan bu sözlük, Arapça-Türkçe-Moğolca olarak düzenlenmiştir. Kıpçak Türkçesinin önemli eserlerinden Codex Cumanicus da 14. yüzyılda Kıpçak ağızları ile Latince, Farsça ve Almanca arasında hazırlanmış bir sözlüktür (Argunşah-Güner, 2015). Kıpçak sahasında hazırlanmış böyle pek çok sözlük daha bulunmaktadır (Demirci, 1998).

Anadolu sahasındaki ilk tercüme Tuhfe-i Mübârizî adlı bir tıp kitabıdır. Bu eser, Hekim Bereket tarafından önce Arapça yazılmış, daha sonra Farsçaya çevrilmiştir. Ardından da Mübârizî'd-dîn Halife Alp Gazî'nin emri ile 13. veya 14. yüzyılda Türkçeye çevrilmiştir. Çeviren de Hekim Bereket'in yine

kendisidir (Şeşen, 1990, s. 900; Erdağı, 2000). Bu dönemde tıp, tarih, coğrafya, edebiyat, dinî bilimler, tasavvuf, astronomi, zooloji gibi birbirinden farklı alanlarda çeşitli çeviriler yapılmıştır (Şeşen, 1990; Özkan, 2002, Akar, 2002; Korkmaz, 2013, s. 81-111).

Osmanlı Türkçesi döneminde yoğun bir tercüme faaliyeti gerçekleşmiş ve yüzyıllar içinde köklü bir tercüme geleneği oluşmuştur. Edebiyat dışı eserlerde ve dinî temalı çevirilerde genellikle Arapçanın, edebî çevirilerde ise daha çok Farsça metinlerin kaynaklık ettiği görülmektedir. Bunlardan başka Yunanca ve Hintçe gibi diğer dillerdeki eserler de Arapça ve Farsça üzerinden çevrilebilmiştir. Bu dönemdeki Batı kaynaklı çeviriler ise 18. yüzyıla kadar genellikle Rumca (Yunanca), Latince, Fransızca ve Almanca gibi dillerden yapılırken, 19. yüzyıldan sonraki çevirilerde bunlara ek olarak İngilizce, Rusça, Bulgarca, Hırvatça gibi diller de eklenmiştir (Yazar, 2020, s.157). Burada adı anılamayacak kadar çok çeviri eser listeleri için F. Sâkine Eruz (2010) tarafından hazırlanan *Çokkültürlülük ve Çevirmenler Osmanlı Devleti'nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler* başlıklı çalışmaya, Sadık Yazar (2011) tarafından hazırlanan *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* başlıklı doktora tezine ve Fatma Jale Gül Çoruk (2022) tarafından hazırlanan *Osmanlı Çeviri Geleneğinde Ermeni Çevirmenler ve Çeviri Sorunları* başlıklı yayınlara bakılabilir.

Dikkat edilirse, yukarıda bahsedilen çeviriler hep farklı diller arasında yapılmıştır. Oysaki Türkçede sadece diller arası değil, diliçi çevirilerin de sayısı çok fazladır. Ancak Türkçedeki diliçi çeviri kavramı ve incelemeleri henüz yenidir. Öyle ki bu kavram ilk defa Tülay Gençtürk Demircioğlu tarafından 2005 yılındaki çalışmasında kullanılmıştır. Bu çeviri türü Türkiye’de genellikle *sadeleştirme*, *özetleme*, *Türkçeleştirme*, *güncelleme* gibi farklı adlarla anılmıştır (Erbil, 2022, s. 26).

Diliçi çeviri

Diliçi çeviri kısaca “bir eserin farklı sözcüklerle yazıldığı dilde yeniden ifade edilmesi” olarak tanımlanır. Bu terim ilk kez 1959 yılında Jakobson tarafından yapılan çeviribilim tasnifiyle anılır. Bu tasnif aynı zamanda çeviribilim alanında yapılan ilk teorik tasniftir. Jakobson burada çeviriyi 1) diller arası (gerçek anlamda çeviri), 2) diliçi (açıklama) ve 3) göstergelerarası (dönüştürme) şeklinde tasnif eder. Daha sonra ise bu alanla ilgili tartışmaların başladığı görülür. Then Hermans, Jakobson’un tasnifini daha da geliştirir ve çeviriyi önce, göstergelerarası ve göstergeleriçi olmak üzere ikiye ayırır. Daha sonra her birini kendi içinde diliçi ve diller arası olarak iki ayrı alt başlıkta ele alır (Erbil, 2022, s.22):

“1) Göstergelerarası Çeviri

- a. Diliçi Çeviri (örn. Türkçe bir dizinin işitme engelliler için Türkçe altyazı ile desteklenmesi)
- b. Diller arası Çeviri (örn. İngilizce bir dizinin Türkçe altyazı ile desteklenmesi)

2) Göstergeleriçi Çeviri

- a. Diliçi Çeviri (örn. Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bir eserin günümüz Türkçesi ile sadeleştirilerek yazılması)
- b. Diller arası Çeviri (örn. İngilizce bir romanın Türkçeye aktarılması)”

Hem diliçi çevirinin hem de göstergelerarası çevirinin, *gerçek* bir çeviri olmadığı gerekçesiyle, çeviribilim alanına dahil edilmemesi gerektiğini düşünen araştırmacılar da bulunmaktadır. Çünkü onlara göre *çeviri* kavramı akla ilk önce bir dilden başka bir dile yapılan aktarmayı getirir (Erbil 2022, s.23).

Ancak aynı dile dahil olsa bile zaman, mekan ve kültür gibi pek çok sebeple birbirlerinden farklılaşan alt

değişikler arasında anlaşılabilirliğin kaybolması, yine bir çeviri eylemine olan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. İster diller arasında olsun, ister bir dilin alt dalları arasında olsun, göstergelerin hedefine ulaşamaması ya da anlaşılabilmesi, çeviriyi gündeme getirir. Burada anılan *alt değişiklikler* kavramı bir dilin *lehçeleri* kadar geniş kapsamlı olabileceği gibi aynı dildeki *ağzlar*, *gizli diller* ve hatta *jargonlar* gibi daha dar alanlar için de düşünülmelidir. Örneğin Türkiye'de yaşayan biri için *Al ôru, mına oşonduktan iştebey*⁴ (Tekin, 1997, 253) şeklindeki bir Kırgızca cümle ne kadar anlaşılmazsa Türkiye'deki bir gizli dilde geçen *örülüde meyitlenmeye o gün öğlenin örtünde ebem, gelinbim ve dayzam hanay örülü gayanın hayatında maşangayı çirpiyle ölçerib tapılama bişiriyken bitirelim diye alathıy*⁵ (Ersöz, 2019, s.675) cümlesi veya günlük hayatta güvercincilik jargonunda geçen *Kara bozalı yavruları ayar yaptım bile*⁶ (Ersöz, 2024, s.234) cümlesi ya da ağzılarda geçen *Ayşe sana tavşuyor*⁷ cümlesi, aynı standart dili kullanıyor olsalar dahi kimileri için anlaşılmazdır. Verilen örneklerin anlaşılabilirlik seviyeleri farklı olmakla beraber, iletişimin tam olarak gerçekleşmediği görülmektedir. Bu örneklerde her bir kodun doğru bir şekilde hedefe ulaşması ve o kodun çözülebilmesi için bir açıklamaya ihtiyaç duyulur.

Aslında diller arası çeviri ile diliçi çeviri, iki farklı kod kullanmaları bakımından birbirine benzer. Bu kod, diller arası çeviride *ulus dilleri* düzeyinde, diliçi çeviride ise, yukarıda görüldüğü üzere, *farklı söylem grupları* düzeyinde temsil edilir (Zehtsen, 2022, s.51).

Sadık Yazar'a göre diliçi bir çeviri etkinliği için şu iki şartın sağlanması gerekmektedir: 1) "Yazılı ya da sözlü aynı dilde yazılmış bir kaynak metin ve bu kaynak metne bağlı olarak oluşturulmuş bir hedef metin" olmalı, 2) "bu kaynak metnin bütün olarak ya da sözcük, sözcük grubu ve cümle gibi farklı düzeylerde olmak üzere kısmen yeniden yazılmasına dayalı bir çeviri eylemi" olmalı (Yazar, 2022, s.56). Bu bağlamda yukarıda tarafımızca gizli dilden, ağzılardan ve bir jargondan verilen örnekler, kaynak metni; dipnotta yazılan açıklamalar ise bir çeviri eylemi sonucunda yazılan hedef metni oluşturur.

Diliçi çeviriler eş zamanlı olabileceği gibi art zamanlı da yapılabilir. Türkçedeki özellikle Latin alfabesinin 1928 yılındaki kabulünden sonra Arap harfli metinlerin yeni alfabeyle aktarılması, yabancı kökenli kelimelerin Türkçeleri ile değiştirilmesi şeklindeki sadeleştirme hareketleri bu kapsamda değerlendirilir (Erbil, 2022, s.25).

Türkçedeki bu tür çalışmalarda çeviri, çevirmen sözleri kullanılmamakta, onun yerine *sadeleştirilmiş, düzenlenmiş, Türkçeleştirilmiş, yeni basıma hazırlanmış* ya da *hazırlayan* şeklindeki ifadeler bulunmaktadır (Berk, 2005, s.139). Ancak Tülay Gençtürk Demircioğlu'nun çevirdiği "Fatma Aliye'nin Enin adlı eserinin giriş kısmında "Arap harfli 'Enin' romanının çeviri yazısını, Arap harfli metin ve *diliçi çevirisiyle* günümüz okurlarına, edebiyat tarihçilerine, edebiyat ve kadın araştırmacılarına sunmaktan mutluluk duyarız" ifadelerine yer vermiştir. Bu çalışmadan sonra araştırmacılar genellikle yaptıkları sadeleştirme, günümüz Türkçesine aktarma, özetleme gibi faaliyetleri diliçi çeviri olarak isimlendirmeye başlamıştır" (Erbil, 2022, s.26). Enfel Doğan tarafından hazırlanan *Diliçi Çeviri ve Mehmed Rauf'un Eylül Romanında Yaptığı Diliçi Çevirisi Üzerine*; Ali Akar (2014) tarafından hazırlanan *Bir Diliçi Aktarma Metni Olarak Mirkatü'l-Cihad*; Leyla Erbil (2020) tarafından hazırlanan *Nazm-ı Risâle-i Rûmî'nin Diliçi Çeviri Bağlamında İncelenmesi*; Furkan Öztürk (2009) tarafından hazırlanan *Diliçi*

⁴ Çevirisi: O, hasta; işte bu nedenle çalışmıyor.

⁵ Çevirisi: Cemde yemek için o gün öğlenin ortasında ninem, yengem ve teyzem iki katlı evin salonunda sobayı küçük ince odunlarla yakıp bazlama pişirirken bitirmek için acele ediyor.

⁶ Çevirisi: Kara bozalı denen türdeki güvercin yavrularını kümeşe alıştırırdım. Buradaki "kara bozalı" adlandırmasını anlayabilmek için bk. Ersöz, 2024, s.151.

⁷ Çevirisi: Ayşe sana (menfaat icabı) yanaşiyor.

Çeviride Şiirsellik ve Neşatî'nin Bir Gazeli; Esra Uluşahin (2020) tarafından hazırlanan *Sabahattin Ali'nin İçimizdeki Şeytan Adlı Yapıtının Farklı Basımdaki Diliçi Versiyonlarının Mukayesesi* başlıklı çalışmalar bunlardan yalnızca birkaçıdır.

Satır altı çevirileriyle beraber Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshası, 15. yüzyılda hazırlanmış bir *diliçi* çeviri örneği sunar. Çünkü hem kaynak metin, hem de çeviri eylemi sonucunda ortaya çıkan bir hedef metin vardır. Üstelik bunlar satır altı çevirilerin doğası gereği, bir arada bulunmaktadır. Topkapı nüshasındaki çeviri, bütün bir satırın hedef kitle için yeniden yazılması şeklinde değil yalnızca bazı sözcüklerin ve sözcük gruplarının çevrilmesi şeklinde yapılmıştır. Bu durum, kaynak metnin hedef kitle için tamamen yabancı olmadığı, yalnızca anlamayı zorlaştıracak bazı hususları barındırdığını gösterir. Bu hususların anlamsal ve dilsel boyutu, bu makalenin sınırlarını aşacağı için, başka bir çalışmada ele alınacaktır. Bu çalışmada yalnızca Topkapı nüshasının bir *diliçi çeviri olduğu* üzerinde durulacaktır.

Topkapı nüshasının bir diliçi çeviri örneği olması

Bir çevirinin, diller arasında mı yoksa bir dil içinde mi olduğunun tespiti ilk bakışta hemen mümkündür. Bunun için ayrıca bir çabaya gerek yoktur. Ancak makaleye konu olan nüshadaki hedef metinde kullanılan dilin, kimi yerde kaynak dille aynı, kimi yerde ise farklı bir ulus diliyle yazılmış olması ilk bakışta bir şaşkınlığa sebep olmaktadır. Çünkü kaynak metindekiyle aynı ulus dili paylaşan hedef metinler, Türkçe; kaynak dilden farklı bir ulus dille yazılan metinler ise dil bilgisi unsurları da dahil olmak üzere Farsçadır.

Dolayısıyla Topkapı nüshasındaki satır altı çevirinin hangi dil ya da lehçeler arasında yapıldığının belirlenmesi, çevirinin niteliği hakkında bilgi vermesi bakımından araştırmaya değerdir. Bu bağlamda aşağıda çeviriye konu olan hem kaynak metindeki hem de hedef metindeki kelimelerin kökenleri incelenecektir. Sonuçta bu nüshadaki çevirinin diller arası mı yoksa diliçi mi olduğu belirlenmeye çalışılacaktır.

Çeviriye konu olan sözcüklerin kökenleri

Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshası, bilindiği üzere Türkçe bir metindir. Ancak bu Türkçe metinde, dillerin evrensel bir özelliği olarak, başka dillerden kopyalanmış sözcükler de bulunmaktadır.

Kopyalanmış sözcükler, kökensel olarak başka dillere ait olsa da artık o dilin kendi sözcükleri olarak görülür ve değerlendirilir. Örneğin bugün Türkçesi *usta* ya da *uzman* kelimeleriyle karşılanabilecek *profesyonel* sözcüğünün kökeni Fransızca olsa bile, artık bu kelime Türkçenin söz varlığına dahil olmuş, yazı diline ve hatta sözlüklerine girmiş durumdadır. Fakat bir de bunların aksine dillerde, henüz çok yeni, adaptasyon sürecini tamamlamamış, halâ yabancı olduğunu açıkça belli eden sözcükler de bulunmaktadır. Bu tür sözcüklerdeki belirgin yabancılık, özellikle yabancı imlâ, telaffuz ve dil bilgisi unsurlarının kullanımıyla kendini gösterir. Bugün Türkçede yalnızca reklam dilinde duyulan *Ariel Professional Toz Deterjan* örneğindeki söylemde geçen *professional* sözcüğü *profesyonel* şeklinde telaffuz edilmektedir. Ancak bu telaffuz, yazılı ve sözlü dilde fonetik adaptasyon sürecini tamamlamamıştır. Bu sebeple günlük hayatta ve yazılı dilde kullanılmamaktadır. Başka bir deyişle *profesyonel* sözcüğü artık Türkçe olarak değerlendirilmesine rağmen telaffuzuyla birlikte *professional* (*profesyonel*) sözcüğü ise *yabancı* olduğunu açıkça hissettirmektedir.

Dolayısıyla Topkapı nüshasındaki satır altı çevirilere konu olan yabancı kökenli sözcüklerin bu bağlamda değerlendirilmesi gerekecektir. Ancak köken olarak başka dile ait sözcüklerin Topkapı

nüshasının kopyalandığı dönem için adaptasyon sürecini tamamlayıp tamamlamadığının tespiti zordur. Öztürk (2016, s.27) de bu zorluğu açıkça ifade etmiştir. Söz konusu kelimeler, *yabancı kelimeler* midir? Yoksa *yabancı kökenli Türkçe kelimeler* midir? İki arasında fark, az önce de belirtildiği gibi birincisinin yabancılığını açıkça hissettirmesi, ikincisinin ise artık dile mâl olmuş sözcükler olarak değerlendirilmesidir. Bu ayrım ancak sözcüklerin adaptasyon sürecini tamamlayıp tamamlamadıklarının tespitiyle mümkün olabilir. Bu tespitle ilgili olarak, üzerinde yabancı dilbilgisi unsurları taşıyan sözcüklerin adaptasyon sürecini tamamlamadıkları konusunda bir şüphe yoktur. Topkapı nüshasında böyle pek çok hedef metin örneği bulunmaktadır. Öztürk'ün üzerinde çalıştığı bu metinler tamamen Farsça dilbilgisi unsurlarından oluşmuştur. Hedef metinde böylesi Farsça dilbilgisi unsurlarının yer alması, nüshanın adeta diller arası bir çeviri görünümünü sunmasına sebep olur.

Yukarıda bahsedilenin aksine, hedef metindeki Farsça ya da Arapça kökenli sözcükler, her zaman yabancı dilbilgisi unsurlarıyla birlikte kullanılmamaktadır. Bazen de bu tür yabancı sözcükler, herhangi bir dilbilgisi unsuru olmaksızın yalnızca gövde hâlinde yer almaktadır.

Peki metinde yalnızca gövde hâlinde yer alan bu yabancı kökenli sözcüklerin dildeki *yabancı kelimeler* olarak mı, yoksa *artık Türkçenin söz varlığına dahil olmuş, Türkçe kelimeler* olarak mı değerlendirilmesi gerektiğine nasıl karar verilecek?

Eğer yabancı kökenli sözcüğün üzerinde böyle bir dilbilgisi unsuru yoksa o zaman kullanılabilir diğer ölçüt, *kabul edilmişlik* ve *yaygınlıktır*. Yukarıda *profesyonel* ve *professional* sözcükleri özelinde bu ölçütlerin yazılı eserler ve sözlükler yardımıyla incelenebileceğinden bahsedilmişti. Dolayısıyla makale kapsamında dikkate alınacak dönem, İstanbul'da istinsah edilmiş Topkapı nüshasının oluşturulduğu 15.yy'ın ikinci yarısına denk gelen Türkçe dönemidir. Bu sebeple böyle kelimeler, öncelikle bu dönem eserlerinin taranmasıyla hazırlanmış Tarama Sözlüğü'nde aranmıştır. Tarama Sözlüğünün yanı sıra Eski Anadolu Türkçesi ve Güncel Türkçe Sözlük de kullanılmıştır. Güncel Türkçe Sözlük, yabancı kökenli kelimelerin Türkçede tutunabildiğinin en son ve en açık göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Bu üç sözlüğün herhangi birinde bulunan yabancı kökenli kelimeler, o dönem için dildeki adaptasyon konusunda başarılı kelimeler olarak görülmüştür. Aşağıdaki tablolarda, adaptasyon sürecini tamamlamış kelimeler *yabancı kökenli kelimeler*; adaptasyon sürecini tamamlamadığı düşünölen kelimeler ise *yabancı kelimeler* olarak değerlendirilmiştir.

Birinci tablo, satır altı çevirisi yapılan sözcüklerle ilgilidir. Başka bir deyişle çevirisi yapılan sözcüklerin kökenlerini gösterir:

Türkçe kelimeler		Yabancı kelimeler		
Türkçe kökenli	Yabancı kökenli		Farsça	Arapça
	Farsça	Arapça		
154	3	3	1	2

Tablo 1: Kaynak metinde satır altı çevirisi yapılan sözcüklerin kökenleri

Bu tablodan elde edilen en önemli sonuç, çeviri ihtiyacı duyulan sözcüklerin neredeyse tamamının (154 tanesinin) Türkçe oluşudur. Yani hedef kitle tarafından *anlaşılamayacağı düşünölen sözvarlığının neredeyse tamamı Türkçedir*. Bu sonuç, çevirinin diller arasında değil, lehçeler arasında yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Aşağıdaki ikinci tabloda ise hedef metindeki yani satır altı çeviri metnindeki sözcüklerin dillere göre

dağılımları görülmektedir. Tabloya bakmadan önce hedef metindeki sözcüklerin Türkçe olması beklenmektedir. Çünkü hedef kitle Türklerdir.

Türkçe kelimeler		Yabancı kelimeler		
Türkçe kökenli	Yabancı kökenli		Farsça	Arapça
	Farsça	Arapça		
59	18	43	42	1
120			43	

Tablo 2: Hedef metindeki satır altı çevirisi yapılan sözcüklerin kökenleri

Nitekim ikinci tabloda bu beklentiye uygun bir şekilde hedef metinde Türkçe kelimelerin çok olduğu görülür. Buna karşın yaklaşık dörtte bir oranındaki sözcüğünün yabancı oluşu ise dikkat çekicidir. Tam da bu noktada, tablodaki *yabancı kelimelerin* (ki bunların neredeyse tamamı Farsçadır) dildeki adaptasyon sürecini tamamlamamış sözcükler olduğunu tekrar hatırlatalım. Hiç de az olmayan bu Farsça söz varlığının, Farsça dilbilgisi unsurlarıyla kullanıldığı, bu kısmın adeta Türkçeden Farsçaya doğru diller arası bir çeviri niteliği taşıdığı bilgisiyle, söz konusu dörtte birlik oranın önemi daha da artmaktadır. Çünkü hedef kitle Türklerdir, dolayısıyla hedef metin Türkçe olmalıdır. O hâlde buradaki Farsça çevirilerin varlığı nasıl izah edilebilir?

Rıdvan Öztürk, bu Farsça çevirilerin muhatabının “Türkçe bilenler mi yoksa Farsça bilenler mi olduğu açık değildir” (Öztürk, 2016, s.27) yorumunu yapmakta ve Farsça çevirilerin varlığını “şive karışıklığı” (Öztürk, 2016, s.34) olarak açıklamaktadır. Burada belirttiği “şive karışıklığı” ifadesinin, 12.-14. yüzyıllardaki Doğulu alimlerin ve ediblerin “Oğuz yazı dilini kendi şivelerinin etkileri altına alma çalışmasına” benzemediğini, çünkü 15. yüzyılda bu tür şive etkilemeye yönelik eserlerin artık ortadan kalktığını da ifade eder (Öztürk, 2016, s.34).

İlk bakışta tuhaf gelen bu durumun Türk edebiyatında benzer örneklerinin olması, belirli şartlar altında bu tür örnekleri normalleştiriyor gibi gözükmektedir. Özlem Berk Mai ve Siyah romanının sadeleştirilme veya yeniden basımları üzerine yaptığı incelemeler sonucunda bazı sözcüklerin Batı kökenli sözcüklerle çevrildiğini belirler ve bunu “çevrilecek sözcüklerin seçiminin, çevirmenin dilsel ve kültürel aralanıyla yakından ilgili olduğu” (2005, s.147) şeklinde yorumlar.

Özlem Berk’in çevirilerdeki farklı dillerin kullanımlarını çevirmenlerin öznel tutumlarına bağlaması gibi, Şinasi Tekin de Eski Anadolu Türkçesinin başlangıç döneminde bir eserdeki farklı lehçelerin kullanımlarını yazarların bizzat kendileriyle ilgili görür. Olga-bolga ile ilgili makalesinde Tekin’in (1974, s.70) Anadolu topraklarındaki Oğuzca olan ve olmayan hususların sebeplerini açıklarken Oğuzcaya aykırı özellikler taşıyan Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin dilinin, Eski Türk yazı dilinin etkisi ve kalıntısıyla ilgili olmadığını; yani bu özelliklerin genel Türkçe ile değil, tek tek kişilerle ilgili olduğunu belirtir. Bu sebeple Oğuzcaya aykırı dil özelliklerinin bir metinde az veya çok oluşunu, Orta Asya’dan Anadolu’ya gelen yazarların erken ya da geç bir dönemde bu topraklara gelişi ile açıklar. Ona göre geç gelenlerin etkisi, Oğuz yazı dili artık 15. yüzyılda güçlendiğinden dolayı, daha zayıf olacaktır. Mevlânâ ve Sultan Veled’in dilleri arasındaki farkı da bu bağlamda açıklar (Tekin, 1974, s.70):

“Mevlânâ Celâleddin-i Rumî’nin ailesi Orta Asya Türkçesi konuşuyordu; bunun tabii bir sonucu olarak manzumelerinde ‘olga-bolga’ unsurlarını enine boyuna kullandığı halde oğlu Sultan Veled’in Türkçe manzumelerinde bunlardan bir tek unsur dahi bulunmaz. ... Eğer Mevlânâ’daki Oğuzcaya aykırı şekiller ve kelimeler, gerçekten genel anlamda Eski Türk yazı dilinin etkisi, kalıntısı olmuş olsa idi, her bakımdan babasının izinden yürüyen oğlu Sultan Veled, bu *geçiş devrinin tutarsızlıklarını*

kökünden arıtmak şöyle dursun, onları eserlerinde korur, hatta daha çok kullanmağa özenirdi. Katıksız Oğuzca kullanmasını, ancak onun bir Anadolu çocuğu oluşuyla açıklayabiliriz.”

Makale kapsamında ele alınan 15. yüzyılın ikinci yarısında istinsah edilmiş olan bu eserdeki Farsça unsurları anlamak için söz konusu dönemin kültürel yapısı hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bu dönemin dil yapısı ile ilgili Korkmaz şunları söylemektedir:

“İstanbul’un fethinden sonra Fatih’in giriştiği medenî hamle sayesinde yeni kurulan medreseler ile bilim ve kültür hayatı daha çok canlanmıştır. Devlet merkezi aynı zamanda bir kültür ve medeniyet merkezi olarak gelişmekte, bilim adamlarına ve şairlere gösterilen ilgi dolayısıyla Anadolu dışında Orta Asya ve İran gibi başlıca ülkelerden bile bu yeni kültür merkezine doğru bir göç hareketi baş göstermekte idi. Ne yazık ki, bu yeni hamle, Türkçenin aleyhine bir gelişmeyi hızlandırdı. Bilim dili olarak zaten ağırlıklı durumunu devam ettirmekte olan Arapçanın yanı sıra Farsçanın da ön safa geçmesine yol açtı. Böylece yüzyılın [15. yüzyılın] yarısında önceki yüzyılın tersine bir eğilim egemen olmaya başladı. Artık sarayda sultanın katıldığı meclislerde bile Farsça karşılıklı şiirler söyleniyor, İran’ın ünlü şairlerine nazireler yazılarak hüner ve maharet yarışmaları düzenleniyordu. Farsça yazmak bir övünç vesilesi oluyor; Türkçe yeniden horlanıyor, bir avam dili olarak kabul ediliyor ve yetersizliğinden yakınılıyordu. ... Bir çok Türkçe kelime, Arapça ve Farsça anlamdaşlarıyla yan yana kullanılmakta” idi (Korkmaz, 2013, s.110).

Dolayısıyla böylesi bir ortamda Farsça yazmak normal hatta popüler idi. Dönemdeki, müstensih/çevirmenin açıklamalardaki Farsça kullanımını, Farsça lehine var olan prestijli dil algısı ile açıklamak mümkündür.

Topkapı nüshasının müstensih/çevirmeni tarafından tercih edilen Farsça unsurların varlığını, kendisinin ardalarıyla ilgili açıkladıktan sonra akıllarda başka bir soru belirlemektedir: *Acaba Farsçaya çevirdiği sözcükleri, metnin başka yerlerinde aynı zamanda Türkçeye de çevirme ihtiyacı duydu mu? Yoksa Farsçaya çevirdiği böyle kelimeleri geçtiği diğer yerlerde çevirmeden mi bıraktı? Neden?*

Bunları cevaplayabilmek için inceleme esnasında karşılaştırma imkanı sunabilmesi bakımından birkaç yerde geçen ve en az bir tanesinde tümüyle Farsça çevirisi yapılan sözcükler incelenmiştir:

açık (<açığ) “acı”: Bu kelime kaynak metinde iki yerde geçmiştir. Birinci geçtiği yerde (RRA 209) “acı (tat)” anlamında kullanılmakta ve altında herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. İkinci geçtiği yerde (RRA 436) ise “acı (üzüntü, keder)” anlamıyla kullanılmakta ve altında Farsça “telh” açıklaması bulunmaktadır. *Telh* sözcüğü Farsçada hem *tat* hem de *üzüntü, keder* anlamları taşıyan “acı” kelimesine karşılık gelir (Kanar, 2016).

borç (“şarapçı”): Kaynak metinde art arda gelen iki yerde (RRA 409, 410) geçer. Müstensih/çevirmen sözcüğün ilk geçtiği yerde altına Farsça “şarap satan” anlamında (Öztürk, 2016, s.29) *mey fûrüs* yazmıştır. İkinci geçtiği yerde, belki de hemen bir alt satırda olduğu için, açıklama ihtiyacı duymamıştır. Müstensih/çevirmenin sözcüğü ilk geçtiği yerde açıklamasının gerçek bir ihtiyaçtan kaynaklanmış olması muhtemeldir.

böz (<bez) “bez”: Kaynak metinde iki yerde geçmektedir. Müstensih/çevirmen ilk geçtiği yerde (RRA 354) satır altına *biz*, ikinci geçtiği yerde (RRA 432) ise Farsça *kirbas* “bez” (Kanar, 2016) yazmıştır. Müstensih/çevirmen tarafından yapılan ilk açıklamanın ihtiyaçtan, ikincisinin ise keyfi olduğu düşünülebilir.

edgü (“iyi”): Kaynak metinde 11 ayrı yerde (RRA 146, 240, 270, 245, 333, 365, 374, 375, 377, 405, 406) geçmektedir. Yalnızca 8. kez geçtiği yerde Farsça “iyi” anlamına gelen *niguyi* açıklaması yazılmıştır. Kelimenin geçtiği ilk yerlerde değil, sonlara doğru bir açıklama yapılması; ayrıca başka hiçbir yerde

Türkçe bir açıklamanın olmaması, müstensih/çevirmenin keyfi tutumundan başka bir şeyle açıklanamaz. Anlaşılan o ki, hedef kitle *edgü* kelimesine yabancı değildir.

hālī/kālī “eğ̈er”: Kaynak metinde 6 yerde (RRA 132, 149, 226, 331, 476) *hālī*, bir yerde (RRA 354) *kālī* biçimiyle geçer. *hālī* şeklinin sondan bir önce geçtiği yerde altında Farsça “doğru söylüyorum” (Öztürk, 2016, s.30) anlamına gelen *rast miguyem*; sonuncu geçtiği yerde de Türkçe “kesinlikle gerçek” diye çevrilebilecek *çın ok* yazılıdır. Yalnızca bir kez geçen *kālī* biçiminin olduğu yerde ise satır altına Farsça *rast* “doğru” (Kanar, 2016) yazılmıştır. Müstensih/çevirmenin burada da ilk geçtiği yerde değil, son kısımda bir müdahalesi görünmektedir.

ig “hastalık”: Kaynak metinde üç yerde (RRA 163, 253, 310) geçmektedir. Sonuncusunda Farsça *derd* açıklaması yapılmıştır. Müstensih/çevirmen sözcüğün ilk iki geçtiği yerde çevirme ihtiyacı duymamıştır. Bu davranış, sözcüğün hedef kitle tarafından anlaşıldığını düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır.

ir “er, kişi, erkek”: Kaynak metinde 54 yerde (RRA 45, 85, 95, 102, 107, 133, 139, 141, 142, 145, 149, 150, 152, 153, 159, 201, 202, 227, 229, 233, 234, 237, 245, 257, 275, 282, 301, 304, 307, 317, 319, 321, 322, 333, 335, 336, 344, 359, 360, 361, 376, 377, 378, 405, 421, 423, 425) geçen bu sözcüğün 38. kez geçtiği yerde Farsça *merd* açıklaması yazılmıştır. Diğer yerlerin hiçbirinde Türkçe ya da başka bir dilde herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Bunca geçtiği yerde hiç açıklanmamış olması, sözcüğün, hedef kitle tarafından bilindiği şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla Farsça açıklama, keyfi olmalıdır.

Esiz/esizlik/esizliğin “kötü, fena”: Kaynak metinde *esiz* 6 yerde (RRA 146, 333, 374, 379, 380, 386) geçmekte ve yalnızca sonuncu kez geçtiği yerde Farsça *dirig* “esirgeme” (Kanar, 2016) sözü ile açıklanmaktadır. Kelimenin *isizlik* (RRA 375) ve *isizliğin* (RRA 366) biçimleri birer kez geçmiş ve her ikisinin de altında Farsça *bedi* “kötü, fena” (Kanar, 2016) sözü yazılmıştır.

kit (<ked) “pek, iyice, çok”: Kaynak metinde 6 yerde (RRA 18, 176, 254, 268, 334, 369) geçmektedir. 4 yerde Türkçe (RRA 18, 176, 254, 334, 369) *asru yahşı*, *asru*, *gayetde asru* kelimeleriyle ve 1 yerde (RRA 254) Farsça *besi* “çok” (Kanar, 2016) sözüyle açıklama yapılmış, yalnızca bir yerde açıklama yapılmadan bırakılmıştır. Bunun sebebi de kelimenin, müstensih tarafından en son hemen bir önceki sayfada zaten izah edilmesi olabilir. Yukarıdaki kelimelerden farklı olarak ilk geçtiği andan itibaren sürekli olarak açıklama ihtiyacı duyulması, hedef kitlenin bu kelimeye tamamen yabancı olmasıyla izah edilebilir. Farsça çevirisi ise, kelimenin üçüncü geçtiği yerde yapılmıştır. Müstensih’in bu tutumu keyfi gözükmektedir.

kimiş- “atmak”: Kaynak metinde iki yerde (RRA 282, 478) geçer. İlkinde Farsça *mi endazed* “atıyor, atar” (Öztürk, 2016, s.30) kelimesiyle, ikincisinde ise Türkçe *saldum* sözüyle açıklanır. Metinde geçtiği her iki yerde de açıklanması, *kimiş-* sözünün hedef kitle için yabancı olduğunu gösterir.

küdez-/küdezi- “gözetmek/gözetilmek”: Kaynak metinde 4 yerde (RRA 130, 157, 158, 345) geçmiştir ve her geçtiği yerde mutlaka açıklama yapılmıştır. İlk 3 yerde Türkçe *sakla-/saklan-* fiiliyle, sonuncu yerde de Farsça *nigah-dar* “gözetmek” (Kanar, 2016) sözüyle izah edilmiştir. Kelimenin her zaman açıklanmaya ihtiyaç duyulması, hedef kitle için yabancı olduğunun kanıtıdır. Farsça çeviri yine sonlara doğrudur.

mezih “mizah, şaka”: Kaynak metinde art arda iki yerde (RRA 346, 347) geçiyor. İlk geçtiği yerde Farsça *latife bazi* şeklinde açıklanıyor. Diğer yerde herhangi bir açıklama yoktur.

ökünç “pişmanlık”: Kaynak metinde 5 yerde (RRA 116, 170, 244, 302, 372) geçmektedir. Birinci, üçüncü ve dördüncü geçtiği yerlerde Farsça sırasıyla *pişmani*, *gam ve pişimani*, *pişmani* sözleriyle açıklanmaktadır. Diğerlerinde herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. İlk andan itibaren izahların yapılması ve yarıdan fazlasının bu izahları barındırması, hedef kitle tarafından yabancı bir sözcük olma ihtimalini kuvvetlendirir.

sökünç “sövme”: Kaynak metinde art arda iki yerde (RRA, 231,232) geçmiş ve geçtiği ilk yerde Farsça *düşnam* “sövgü” (Kantar, 2016) açıklaması yapılmıştır.

söküş “sövme”: Kaynak metinde iki yerde (RRA 242, 453) geçmektedir. İlk geçtiği yerde yalnızca Farsça *düşnam* “sövme” (Kantar 2016) açıklaması yapılmıştır.

tolu (<talı) “iyi, seçkin”: Kaynak metinde 2 yerde (RRA 168, 257) geçmekte ve yalnızca ikincisinde Farsça *nigüterin* “en iyisi” (Öztürk, 2016, s.31) açıklaması yapılmaktadır.

tözü/tözi “bütün, hepsi”: Kaynak metinde 3 yerde (RRA 236, 320, 422) geçmektedir. İlk geçtiği yerde Farsça *cümle*, son iki geçtiği yerde de Farsça *heme* “bütün, hepsi” (Kantar, 2016) açıklaması bulunmaktadır.

yalıñ “çıplak”: Kaynak metinde iki yerde (RRA 287, 330) geçmekte ve her ikisinde de Farsça *bürehne* “çıplak” (Kantar, 2016) sözü ile açıklanmaktadır.

Çevirmenin, çevireceği kelimeleri seçmesi, bütünüyle öznelidir (Berk, 2005, 147). Bu gerçek de göz önünde tutularak yukarıdaki kelimeler ve çeviriler incelendiğinde birtakım sonuçlara ulaşılabilmektedir:

Kaynak metinde birden fazla kez geçen Türkçe kelimelerin yalnızca Farsça çevirisi yapılacaksa, genellikle en sondaki ya da son kısımlara yakın yerlerdeki kelimeler için çeviri eylemi gerçekleştirilmiştir. Örneğin metinde iki yerde geçen *açık*, *ig*, *esiz*, *tolu*, *er*, *edgü* kelimelerinin her birinin son kez kullanıldığı yerde Farsçaya çevrilmiştir. Oysaki anlaşılmayacağı düşünölen kelimelerin, genellikle ilk geçtiği yerde açıklanması beklenirdi. Sözcüklerin ilk karşılaşıldıkları yerde çevrilmemeleri, onların hedef kitle tarafından çok da anlaşılmaz olmadığını, adeta dönemin prestijli dilini kullanma amacıyla çevrildiğini düşöndürmektedir. Bu tür Farsça kelimelerin o dönemde bilindiği, anlaşıldığı veya kullanımının popüler olduğu düşünölebilir. Buna benzer bir durum Özlem Berk tarafından Mai ve Siyah romanının yeniden basımlarında da tespit edilmiştir. Orada çevirmen hedef kitlenin anlamayacağını düşöndüğü kelimeleri Batı kökenli sözcüklerle çevirmiştir (Berk, 2005, s.147).

Yukarıdakilere karşılık *borçı*, *ökünç*, *sökünç*, *söküş*, *yalıñ*, *kit*, *böz*, *kimiş-*, *küdez(il)-*, *tözü/tözi*, *mezih* sözcüklerinin neredeyse her geçtikleri yerde veya özellikle ilk kez karşılaşıldıklarında çevrilmelerinin sebebi, hedef odaklı çeviri ihtiyacıyla ilgili olmalıdır. Peřin bir hükömlle bu tür sözcüklerin hedef kitle tarafından anlaşılmadığı düşünölebilir.

Ayrıca burada pek çok diyalektolojik yorum da yapılabilir. Fakat bu tür yorumlar, bu makalenin odağında olmadığından başka bir çalışmada incelenmesi planlanmaktadır.

Sonuç

Makalenin temel amacı tarihî metinlerin farklı bir bakış açısıyla ele alınabileceği vurgulamaktır. Bu

bağlamda, daha önce müstensih ya da istinsah olarak adlandırılan terimlerin çevirmen ya da çeviri eser olarak da ele alınabileceği gösterilmek istenmiştir.

Dolayısıyla, çeviribilimsel açıdan bakıldığında Atebetü'l-Hakayık'ın Topkapı nüshasındaki satır altı çeviriler hem diller arası hem de diliçi çeviri niteliği taşımaktadır. Diliçi çeviri Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine doğru, diller arası çeviri ise Türkçeden Farsçaya doğrudur. Ancak hedef odaklı bir değerlendirme yapıldığında bu nüshanın yalnızca “diliçi çeviri” niteliği taşıdığı söylenmelidir. Diller arası bir görüntü sunan çeviriler ise yalnızca dönemin dilsel ve kültürel yapısı gereği Farsçaya olan tutumu ile açıklanabilir. Çünkü Farsça, dönemin popüler veya prestijli dilidir.

Kaynakça

- Akar, A. (2002). Anadolu Beylikleri Döneminde Türk Dili. *Türkler*. Yeni Türkiye Yayınları. C. VII, ss.925-937.
- Akar, A. (2014). Bir Diliçi Aktarma Metni Olarak Mirkatü'l-Cihad. *Uluslararası Gelibolulu Mustafa Âli Çahşayı Bildirileri 28-29 Nisan 2011*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, ss. 75-84.
- (RRA) Arat, R. R. (1992). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Argunşah, M. & Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. Kesit Yayınları: İstanbul.
- Argunşah, M. (2019). Harezmi Türkçesiyle Yapılan Kur'an Çevirisinin Beş Nüshası. *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(2): 654-698.
- Ata, A. (2004). Karahanlı Türkçesi: Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Ryland Nüshası): Giriş-Metin-Notlar-Dizin. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Barutçu Ö. S. (2002). Eski Türklerde Dil ve Edebiyat. *Türkler*. Yeni Türkiye Yayınları, C:3, ss.485-501.
- Berk, Ö. (2005). Diliçi Çeviriler: Mai ve Siyah. *Dilbilim*, 14: 139-149.
- Caferoğlu, A. (1958). *Türk Dili Tarihi I*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul.
- Çakmak, S. (2019). *Atebetü'l-Hakâyık*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: Ankara.
- Çoruk, F. J. G. (2022). *Osmanlı Çeviri Geleneğinde Ermeni Çevirmenler ve Çeviri Sorunları*. Çizgi Kitabevi Yayınları: İstanbul.
- Demirci, J. (1998). Kıpçak Sözlükleri. *Kebikeç*, 6: 145-151.
- Erbil, E. (2020). Nazm-ı Risâle-i Rûmî Ahmed'in Diliçi Çeviri Bağlamında İncelenmesi. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]: İstanbul.
- Erbil, E. (2022). Diliçi Çeviri Kavramı ve Teorik ve Uygulamalı Olarak Diliçi Çeviri Üzerine Yapılan Araştırmaların Tanıtımı. *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri*, (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Sadık Yazar – Prof. Dr. Mücahit Kaçar), Ketebe Yayınları: İstanbul, ss.21-36.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıcından Yirminci Yüzyula Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları: Ankara.
- Erdağı, B. (2000). *Tuhfe-i Mubarizi (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Basılmamış Doktora Tezi]: Ankara.
- Ersöz, S. (2019). Bigadiç (Balıkesir) Çepnilerinin Gizli Dili: Dilce. X. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları: Eskişehir, ss.670-676.
- İnan, A. (1961). *Kur'an-ı Keim'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme*. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Kanar, M. (2016). *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*. Say Yayınları: İstanbul.
- Kara, M. (1993). Doğu ve Batı Türkçesinde Kur'an Tercüme ve Tefsirleri. *Diyanet İlmî Dergi*, 29(3): 25-36.
- Kızıltan, R. (2000). Tarihte Çeviri Antik Çağdan 19. Yüzyıl Sonuna Kadar Edebi Çeviri Kuramları – 1 Antik Çağdan Barok Çağın Sonuna Kadar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40(1-2): 71-88.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Basılmamış Doktora Tezi]: Ankara.
- Kök, A. (2017). Türk Hakanlığı Dönemi İlk Türkçe Satırarası Kur'an Tercümesi TİEM 73: İlmî Keşfi ve İlmî Neşri Meselesi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 14(3): 191-211.

- Özkan, M. (2002). Selçuklular ve Beylikler Devrinde Türk Dili, *Türkler*. Yeni Türkiye Yayınları, C.:7, ss.899-924.
- Öztürk, Furkan (2009). Diliçi Çeviride Şiirsellik ve Neşatı'nın Bir Gazeli. *Turkish Studies*, 4(6): 360-373.
- Öztürk, R. (2016). Atebetü'l-Hakayık'taki Satır Altı Farsça Çeviriler. *Dil Araştırmaları*, 19: 25-35.
- Sarıtaş, E. (2011). Eski Uygur Türklerinde Tercüme Faaliyetleri Hakkında Kısa Bir Araştırma. *Doğu Araştırmaları*, 7: 5-16.
- Şeşen, R. (1990). On Beşinci Yüzyılda Türkçeye Tercüme. *XI. Türk Tarih Kongresi, 05-09 Eylül 1990, III. Cilt*, ss.899-919.
- Tekin, Ş. (1971). Metinlere Dayanarak Eski Türklerde Göçebe (Ötüken) ve Şehir (Hoçu) Medeniyetlerinin Tahlili. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3: 35-60.
- Tekin, Ş. (2008). Eski Türklerde Tercüme Faaliyetleri. *Türklük Bilgisi Araştırmaları, In Memoriam Şinasi Tekin IV, 32/II*: 99-111.
- Tekin, T. (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*. Simurg Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: İstanbul.
- Tekin, T. (1997). *Türkoloji Eleştirileri*. Simurg: İstanbul.
- Uluşahin, E. (2020). Sabahattin Ali'nin İçimizdeki Şeytan Adlı Yapıtının Farklı Basımdaki Diliçi Versiyonlarının Mukayesesi. *Akademik Hassasiyetler*, 7(13): 431-448.
- Ünlü, S. (2007) Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye Çevrilmesi ve İlk Türkçe Kur'an Tercümeleleri. *Dinî Araştırmalar*, 9(27): 9-56.
- Yazar, S. (2020). Bir Araştırma Sahası Olarak Osmanlı Tercüme Geleneği. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60(1): 153-178.
- Yazar, S. (2022). Osmanlı Telif Geleneğinde Diliçi Çevirinin Sınırları. *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri*, (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Sadık Yazar – Prof. Dr. Mücahit Kaçar), Ketebe Yayınları: İstanbul, ss 55-120.
- Yıldırım, K. (2016). Taspar Kagan ve “İlk Tercüme Faaliyetleri” Üzerine Bazı Notlar. *Dil Araştırmaları*, 10(19): 37-52.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb Hvârizm Türkçesi İle Tercümele Şuşter Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Yücel, F. (2020). *Çevirinin Tarihi*. 2. Baskı. Çeviribilim Yayınları: İstanbul.
- Zehtsen, K. K. (2022). Diliçi Çeviri: Bir Tanımlama Denemesi. (Çev: Nil Kurtulan). *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri*, (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Sadık Yazar – Prof. Dr. Mücahit Kaçar), Ketebe Yayınları: İstanbul, ss 37-54.